

павучальнае “Дабраталюбіе” (М., 1793, 2^о; на форзацы ёсць наклейка: “Изъ библиотеки Ивана Лукашевича”).

Калі і адкуль трапілі да нас старадрукі, высветлілася па інвентарных кнігах бібліятэкі. Дзевяці з іх адпавядаюць час паступлення ў бібліятэку 24—29.03.1945 г. і пісьмовыя заўвагі “Книги из НКГБ, бесплатно”, “Книги из 1-го отд. милиции, бесплатно”, адзін (“Дабраталюбіе”) паступіў 14.10.1947 г. з невядомай крыніцы і 2 астатнія (“Жазло кіравання” і “Праўда волі манаршай”) 31.03.1986 г. заінвентарызаваны з раней не апрацаваных фондаў самой бібліятэкі.

Для супрацоўнікаў і чытачоў ПБ кірылічныя старадрукі, безумоўна,— самыя яркія дыяменты ўсяго яе кнігазбору. Спадзяемся, што калекцыя будзе пашырацца.

**Бяспалая М.А., дацэнт,
Беларускі ўніверсітэт культуры**

ДА ПЫТАННЯ АБ РОЛІ І МЕСЦЫ БІБЛІЯТЭКІ І КНІГ У КУЛЬТУРНЫМ ЖЫЦЦІ БЕЛАРУСКАЙ ВЁСКИ Ў 1921—1927 гг.

Агульнавядома, што бібліятэка і кніга адыгрываюць вялікую ролю ў культурным асветніцтве вёскі. Але ці выканалі яны адведзеную ім ролю, ці занялі належнае месца ў культурным жыцці вёскі ва ўказаны перыяд? На жаль, адказ на гэтыя пытанні можа быць толькі адмоўным. Змест артыкула, як спадзяецца аўтар, дастаткова аргументавана раскрывае прычыны адмоўнага адказу на пастаўленае пытанне.

Сярод даследаванняў па гісторыі галіновых навук існуюць работы, прысвечаныя развіццю бібліятэчнай і кніжнай спраў на Беларусі ў акрэслены перыяд. Да іх трэба аднесці працы М.І.Пакала, В.Ф.Якіменка, Н.М.Калоска, І.М.Емец і інш. Аднак з пункту гледжання новых тэндэнцый і навуковых распрацовак пытанне нельга лічыць дастаткова вырашаным. Ёсць патрэба

вярнуцца да яго з пазіцый апошніх дасягненняў гістарычнай навукі.

Бясспрэчна, бібліятэчная і кніжная справа не магла развівацца незалежна ад стану грамадства і асабліва ад вырашэння ідэалагічных задач. Кіруючыя колы дзяржавы разумелі, што без друкаванага слова немагчыма дастаткова эфектыўна ўздзейнічаць на масы, праводзіць партыйную лінію. Таму і прымаліся меры па выпуску разнастайнай палітычнай літаратуры і распаўсюджванні яе ў вёсцы. Адзначым, што асноўныя накірункі і змест культурнага асветніцтва сярод сялянства былі вызначаны ў першыя паслярэвалюцыйныя гады. Гэтае пытанне настолькі дасканала распрацавана навукоўцамі, што спыняцца на ім у чарговы раз няма сэнсу.

Своеасаблівым пачаткам культурнай работы ва ўмовах заканчэння грамадзянскай вайны і пераходу да мірнага жыцця сталі рашэнні Усерасійскай нарады палітасветнікаў у лістападзе 1920 г., якія распаўсюджваліся і на тэрыторыю Беларусі. У рэзальюцый нарады звярталася ўвага на неабходнасць папаўнення бібліятэчных каталогаў кнігамі, якія асвятляюць праграму партыі.

У 1920-я гады ў беларускай вёсцы самастойных бібліятэк не існавала, яны ўваходзілі ў структуру культурна-асветных устаноў. На 1924 г. тут пражывала больш за 4 млн. чалавек, культурна-асветніцкую работу сярод іх ажыццяўлялі 87 народных дамоў і 241 хата-чытальня. Пры кожным народным доме былі стацыянарныя бібліятэкі ў некалькі соцень, нават тысяч, кніг: напрыклад, у Астрашыцкім народным доме больш за 3 тыс. кніг, у Койданаўскім — больш за 1600. Хаты-чытальні таксама мелі бібліятэкі, якія перыядычна асвятляліся перасоўнымі бібліятэчкамі з народных дамоў і, у сваю чаргу, вылучалі невялічкія перасоўкі ў чырвоныя куткі. Па Мінскай акрузе ў 1924 г. ва ўсіх культурна-асветных установах налічвалася 27881 кніга, з іх па сельскай гаспадарцы — 4452, антырэлігійным накірунку — 835, палітычным — 8145, белетрыстыцы — 6623, іншых — 7826, бібліятэчак-перасовак — 119. У некаторых мясцінах выспела ідэя стварэння

бібліятэк-чытальняў пры школах, дзе павінны былі захоўвацца ўсе выпісваемыя мясцовымі ўладамі газеты, палітычная і сельскагаспадарчая літаратура.

Галоўным у рабоце культасветустаноў быў удзел у прапагандзе і выглумачэнні афіцыйнай палітыкі. Без актыўнай агітацыі з удзелам народных дамоў, хат-чытальняў і бібліятэк на вёсцы не адбывалася ні адной палітычнай акцыі. Напрыклад, паводле інструкцыі аб удзеле бібліятэк у пасяўной кампаніі 1921 г. яны былі закліканы ўзяць на сябе агітацыйна-прапагандысцкую работу, пад якой мелася на ўвазе “мабілізацыя кніг, якія ёсць ва ўсіх бібліятэках, выдача іх для работы актывістам. З дапамогаю агранома тэрмінова арганізаваць аддзелы сельскагаспадарчай і эканамічнай літаратуры. У памяшканні бібліятэк стварыць перасоўную вітрыну з літаратурай па пасяўной кампаніі, дзе рэгулярна вывешваць дэкрэты савецкай улады, газетныя артыкулы, прысвечаныя кампаніі”. Цытуемы дакумент, безумоўна, цікавы сваім ваенна-рэвалюцыйным зместам, вераю ў тое, што толькі так будзе забяспечаны поспех пасяўной.

Работнікі культасветустаноў і бібліятэк павінны былі займацца растлумачэннем асноўных накірункаў падатковай, аграрнай палітыкі, агітаваць за кааперацыю, за пашырэнне плошчы пасеваў, за культурную гаспадарку, за перавыбары сельскіх Саветаў, за калектывізацыю і многае-многае другое. Дзеля гэтага ханала і сродкаў, каб выдаць спецыяльную літаратуру, прычым у значнай колькасці. Толькі ў 1924 г. у Дзяржвыдавецтве выйшлі наступныя кнігі: “Што дала селяніну Кастрычніцкая рэвалюцыя”, “Хто такія камуністы і за што яны змагаюцца”, “Наш урад”, “Што кожны селянін павінен ведаць аб кааперацыі” і шмат другіх з грамадска-палітычнай серыі. Ці вось якую бібліятэчку з 64 кніг атрымалі ў Смалявічах: “Спутник ликвидации неграмотности”, “Отчёт о деятельности Минского окружного исполкома за апрель и октябрь”, “Помощь ячейке “Долой неграмотность””, “Единый сельхозналог 1925/26 гг.”, “Букварь для взрослых”, “Наша нива — наша сила”, “Як

бальшавікі будуюць дзяржаву рабочых і сялян”, “Кароткі нарыс гісторыі Беларусі” (У.Ігнатоўскага) і інш.

Бібліятэкі павінны былі дапамагаць і ў культурна-асветніцкай рабоце сярод сялянства. На першы погляд яна здаецца вельмі аднастайнай, прымітыўнай і нецікавай. Але гэта зусім не так, хаця культурнае асветніцтва насіла партыйны адбітак і праходзіла, безумоўна, пад партыйным кіраўніцтвам. Тым не менш, асноўныя накірункі культурнай палітыкі праглядаюцца, і адназначна можна сказаць, што вясковасе насельніцтва больш за ўсё цікавілася менавіта аграрным асветніцтвам. Вёска хацела даведацца аб дасягненнях сельскагаспадарчай навукі, каб штосьці выкарыстаць і ў сваёй гаспадарцы і тым самым падняць яе прыбытковасць. У некаторых з сялян, так званых культурнікаў, — таму што ў сваіх гаспадарках яны ўводзілі шматполле і тэхнічныя культуры, займаліся садаўніцтвам, селекцыяй і многім іншым — былі значныя сельскагаспадарчыя бібліятэкі. Напрыклад, у селяніна Язэпа Мароза з в. Фатынь, што ў Бешанковіцкім раёне, была бібліятэчка амаль у 1000 тамоў, якой карысталіся ўсе жадаючыя. Гаспадар выпісваў спецыяльныя часопісы “Сам сабе аграром”, “Пчальярская справа” і другія. П.Бенгарт з Полаччыны меў высокаарганізаваную і даходную гаспадарку, і адно са сваіх памяшканняў ён аддаў пад бібліятэку сельскагаспадарчай літаратуры гаварыства “Культура”, сябрам якога ён з’яўляўся.

Зразумела, што прыватныя і сельскагаспадарчыя адзелы грамадскіх бібліятэк папаўняліся кнігамі з дзяржаўных выдавецтваў. У некаторых выпадках з заклікам падпісвацца на новыя кнігі выступала нават кіраўніцтва рэспублікі. Напрыканцы 1925 г. выйшла ў свет “Справочная книга белорусского сельского хозяйства”. З адозваю, у якой гаварылася аб важнасці такога даведніка і пажаданасці падпіскі на яго, да насельніцтва звярнуліся старшыня ЦВК БССР А.Чарвякоў і наркам земляробства Дз.Прышчэпаў. Трэба сказаць, што існавала нават серыя “Сялянская бібліятэчка”. Яна складалася з вялікай колькасці кніг — ад 26-ці да 500

найменняў, у якую ўваходзілі кніжкі па самых разнастайных пытаннях: “Аб насенні”, “Жыта і пшаніца”, “Выбар каня”, “Аб плодазмене”, “Як шматполле спасло сялянства” і многія другія. Але ўзнікла праблема з распаўсюджваннем кніг на беларускай мове, таму што вёска чытаць па-беларуску не ўмела. Ды і кніжкі друкаваліся вельмі няякасна, на што, па думцы спецыялістаў, “...уздзеянне аказваюць неўстанавіўшыся формы беларускай мовы. Аўтары і перакладчыкі пішуць няграматна, карэктары нявопытныя, кніжка праходзіць пяць карэктур. Памеры кніжак не адпавядаюць умовам вёскі. Сялянская бібліятэчка Беларускага дзяржаўнага выдавецтва складаецца з кніг у 30, 48, 59 і нават 74 старонкі. Малаадукаванай вёсцы такія кніжкі не пад сілу”.

Вялікім попытам карысталіся зборнікі п’ес для драматычных гурткоў, якія з’яўляліся самым распаўсюджаным відам вясковай самадзейнасці. Асабліва вялікім дэфіцытам былі творы беларускіх аўтараў, таму што на пачатку 1920-х гадоў па ініцыятыве знізу сярод моладзі пачынаецца актыўны рух за вывучэнне гісторыі і культуры свайго краю. У розных месцах узнікаюць беларускія культурна-асвеціцкія гурткі, асноўным зместам дзейнасці якіх сталі пастаноўкі беларускіх п’ес. Ставілі спектаклі па творах К.Каганца, Ф.Аляхновіча, Ул.Галубка. Але набыць гэтыя п’есы было амаль немагчыма, і яны разыходзіліся ў рукапісным выглядзе. У адным з архіўных дакументаў засведчаны факт крадзяжу з кіёска “Саюздрук” у мястэчку Бачэйкава не чаго-небудзь, а 3-х беларускіх п’ес. Дзяржвыдавецтва друкавала ў першую чаргу рэвалюцыйныя п’есы, напрыклад: Касоўскі “Вясёлы тэатр”, Брадзячы “П’еса для рабоча-сялянскага тэатра”, Гарэлаў “Беднякі і кулакі” і інш.

Пакуль што вядома адзіная спроба наладзіць недзяржаўнае выданне. Яна мела месца ў канцы 1921 г.—пачатку 1922 г. на Барысаўшчыне, дзе мясцовымі настаўнікамі была створана культурна-навуковая грамада. Спачатку грамадаўцы планавалі выдаваць творы маладых аўтараў і перадрукоўваць старыя

выданні. Потым, мабыць, зразумелі сітуацыю і пачалі планаваць выданне палітычнай літаратуры. Аднак з-за адсутнасці сродкаў спроба выдання аказалася нерэальнай.

Яшчэ адзін накірунак, па якім кніга пранікала на вёску,— гэта ліквідацыя непісьменнасці. На канец 1924 г. па ўсёй Беларусі было 658 лікпунктаў. Яны мелі ў асноўным па адной праграме, рэдка па дзве, а таксама буквары чырвонаармейца, буквары “Наша ніва — наша сіла”, часопіс “Далоў няграматнасць”, задачнік Масленнікава. Для батракоў выдаваўся спецыяльны лемантар, перакладзены з рускай на беларускую мову. У адозве секцыі беларускага мастацтва Інбелкульта АН БССР адзначалася, што “з мастацкага боку ілюстрацыі да “Лемантара” ніжэй за ўсякую крытыку. Аўтар іх не ведае прапорцый чалавечых фігур і не валодае тэхнікай малюнка. Шмат якія кампазіцыі выклікаюць карыкатурнае ўражанне. З эстэтычнага боку малюнкі не маюць ніякай каштоўнасці. Тыпы і твары батракоў узяты наогул з нейкага гумарыстычнага часопіса, дзе ўкраінскія хохлы з чумацкімі вусамі перамяшаны з тыпамі Замаскварэчча. Вопратка таксама ўкраінская і расійская: украінскія світка і кажух, маскоўская касаваротка, шырокія ўкраінскія штаны, маскоўскія чуні, хахлацкія шапкі”. Адозву падпісалі Шчэкаціхін і Сербаў. Мабыць, на такім узроўні былі і другія беларускія выданні, таму нічога здзіўнага ў тым, што яны не карысталіся попытам.

Звернемся да пытання аб фарміраванні бібліятэчнага фонду. Трэба адзначыць, што кіраўніцтва рэспублікі разумела вялікую ролю бібліятэк і кніг у палітычнай асвеце сялянства. Праўда, пераважна для гэтага шырока выкарыстоўваліся лозунгі і заклікі. Напрыклад, у звароце ЦК КП(б)Б да раённых ячэек у пачатку 1925 г. гаварылася: “Калі сяляне на вёсцы, калі ўсе вёскі нашай рабоча-сялянскай дзяржавы стыхійна кінуць кліч “Даёш нам газету і кнігу!” і калі яны пападуць у самыя глухія вугалкі і будуць чытацца, а не служыць курыцельнаю папераю, тады кожны селянін у вёсцы, тады ўсе вёскі будуць удзельнічаць у будаўніцтве пралетарскай дзяржавы”. Цяжка ўявіць, каб

сяляне чыталі кніжкі, якія, напрыклад, былі ў Крайскай валасной бібліятэцы: “Почему воюют польские паны”, “В поход против голода”, “Английский империализм”, “Крестьянство и трудовая повинность”, “Крестьянин, держись за коммуну!”, “Барин, поп и кулак” і другія. Усе 160 кніг мелі ярка выражаны прапагандысцкі характар.

Як бачым, працэс фарміравання фондаў сельскіх бібліятэк быў падпарадкаваны перш за ўсё ідэалагічным задачам. Галоўную ролю ў ім адыгрывалі партыйныя органы, у прыватнасці адзел прапаганды і агітацыі пры ЦК КПБ (АПА) і Галоўпалітасвет пры Наркамаце асветы (ГПА). АПА размяркоўваў літаратуру па акруговых камітэтах, якія, у сваю чаргу, перапраўлялі яе раёнам. Такая практыка існавала да студзеня 1925 г., але яна не апраўдала сябе, таму што ў акругах кнігі заставаліся ляжаць на складзе, і з гэтай прычыны АПА пачаў рассылаць кнігі проста ў раёны.

У другой палове 1924 г. быў адпраўлены 67821 экзэмпляр. Гэта былі перш за ўсё кнігі з палітычнай і сельскагаспадарчай серыі. Галоўпалітасвет праз свае нізавыя органы накіроўваў літаратуру непасрэдна ў дамы і хаты-чытальні. За 1924 г. было разаслана па 66 экзэмпляраў кніг рознага зместу і па лініі таварыства “Прэч непісьменнасць” — 9 тыс. экзэмпляраў педагагічнай літаратуры. Але ў 1925 г. культасветустановы перайшлі на свой бюджэт, у якім прадугледжвалася і набыццё літаратуры. На ўтрыманне народнага дома ў год выдзялялася 575,5 руб., у тым ліку на набыццё кніг 75 руб., на хату-чытальню адпаведна 431,5 і 60 руб. Усім існуючым у Беларусі сеткавым (дзяржаўным) культурна-асветным установам на пашырэнне бібліятэчных фондаў выдзялялася 20985 руб., што складала прыкладна 0,4% бюджэту Наркамата асветы. Па звестках ГПА, патрэба ў літаратуры задавальнялася толькі на 30%.

У забеспячэнні вёскі кнігай прымалі ўдзел Палітасвет ЦК ЛКСМБ і адзел ЦК КП(б)Б па рабоце сярод жанчын. Апошні вельмі актыўна займаўся цэнтралізаванай рассылкай кніг: толькі з лістапада 1924 г. па сакавік 1925 г. быў распаўсюджаны

71.971 экзэмпляр. Сярод іх — “7 год існавання Савецкай улады”, “Сялянка ў сельскай гаспадарцы” (на рускай, беларускай і польскай мовах), “Бліжэйшыя задачы абароны мацярынства і дзяцінства” (на рускай і беларускай мовах), кнігі І.Сталіна, Кл.Цэткін “8-е сакавіка і сялянка”, лозунгі да Міжнароднага дня работніц, лозунгі да перавыбараў сельскіх Саветаў.

Каб актывізаваць паступленне літаратуры на вёску, была зроблена спроба стварэння розных фондаў за кошт узносаў ад гарадскіх ячэек ЛКСМБ і шэфскіх камісій. Што тычыцца шэфаў, то на іх ускладаліся вялікія спадзяванні ў культурнай дапамозе вёсцы. Яны абслугоўвалі і нават за свой кошт утрымлівалі хаты-чытальні, чырвоныя куткі, выпісвалі газеты, пасылалі кнігі. Мінскія шэфскія камісіі Ляхаўскага і Кастрычніцкага раёнаў выпісвалі для вёскі некалькі дзесяткаў экзэмпляраў газет, адправілі на вёску амаль 5 тыс. кніг, прычым падшэфныя хаты-чытальні забяспечваліся ленінскімі бібліятэчкамі.

Трэба адзначыць і спробу захавання гістарычных каштоўнасцей, у тым ліку і рэдкіх кніг, якія маглі застацца ў нацыяналізаваных маёнтках. Напрыклад, у верасні 1920 г. у Ігуменскі адзел народнай асветы настойліва паведамлялі, што ў маёнтку Паляны захавалася вялікая бібліятэка, якая мела значную каштоўнасць. У кастрычніку 1922 г. праз Наркамат земляробства была адпраўлена адпаведная папера ва ўсе раёны. Толькі ў Русінавічах, што пад Мінскам, і ў Шыпянах Ігуменскага павета яшчэ захаваліся бібліятэкі.

Большасць кніг была адпраўлена ў бібліятэку БДУ. Тая атрымала 41 кнігу на французскай мове (у тым ліку некалькі гістарычных часопісаў), адну — на нямецкай мове і 7 кніг на польскай, сярод іх — Усеагульную энцыклапедыю. Адбываўся адваротны працэс: кнігі пакідалі вёску — што ў дадзеным канкрэтным выпадку, безумоўна, было правільна. Для тагачаснай вёскі кнігі не ўяўлялі вялікай каштоўнасці, іх сяляне маглі выкарыстоўваць на бытавыя патрэбы.

Каб бібліятэкі і кнігі выконвалі сваю асветніцкую ролю, неабходны былі адукаваныя кадры, але якраз іх і не было. У рэдкіх выпадках у народных дамах была пасада бібліятэкара і яе займаў адукаваны чалавек. Часцей за ўсё загадчыкам быў больш-менш пісьменны партыец ці камсамолец, які мог расставіць кнігі па раздзелах, выдаць іх, правесці першапачатковы кантроль. Што ж тычыцца хатнікаў, то большасць з іх былі малаадукаваныя людзі, якія не маглі і, трэба сказаць, не надта хацелі зацікавіць чытача. Але на гэта былі аб'ектыўныя прычыны. На незадавальняльны стан бібліятэчнай справы звярталі ўвагу ў адным з цыркуляраў ГПА за 1926 г.: “Нашы бібліятэкі папаўняюцца непатрэбнай літаратурай, праца з чытачамі пастаўлена дрэнна. Вялікімі перашкодамі з'яўляюцца малакваліфікаванасць бібліятэкараў, слабы абмен вопытам”. Па ўжо не раз выпрабаванай схеме дзеля ліквідацыі недахопаў прадугледжвалася стварэнне пры ГПА цэнтральнай бібліятэчнай камісіі, а на месцах — бібліятэчных аб'яднанняў. Праўда, у справах народнай дамоў і хат-чытальняў прыводзіцца лічбы чытачоў і рэдка ў якой называюць некалькі дзесяткаў, часцей за ўсё размова ідзе аб сотнях, прычым падкрэсліваецца, што гэта дарослыя людзі. Паўстае пытанне, ці можа быць гэта праўдай.

Безумоўна, галоўная роля ў знаёмстве сялян з кнігаю належала настаўнікам, ці, як тады гаварылі, шкрабам (школьным работнікам). У разнастайных партыйных дакументах ім ставілі ў абавязак часцей чытаць сялянам газету, падрабязна тлумачыць сэнс прачытанага, старацца так зацікавіць слухачоў, каб яны пачалі выпісваць газету. Аднак відавочна, што настаўніцтва гэтым не займалася па шматлікіх прычынах: не хапала сіл і часу нават на сваю непасрэдную працу, не было асаблівага жадання, месца, ды і не было чаго чытаць. У такіх умовах акруговыя бібліятэкі выконвалі важныя метадычныя функцыі. У Мінскай акруговай бібліятэцы імя А.С.Пушкіна разам з раённымі аддзяленнямі ў 1924 г. налічвалася 68 тыс. кніг, была створана 151 перасоўная бібліятэчка ў сярэднім з

80-ці кніг, але, як адзначалася на адной нарадзе загадчыкаў народных дамоў і раённых бібліятэк, “яны складаліся са старых брашур”. З мэтай дапамогі супрацоўнікам было зроблена 7 выездаў на раёны, ва ўсе хаты-чытальні былі адпраўлены 4 цыркуляры з метадычнымі ўказаннямі па бібліятэчнай рабоце, праведзена нарада з культасветработнікамі акругі. Ім было выдадзена амаль 20 даведак па розных пытаннях бібліятэчнай работы.

Акрамя цэнтралізаванага забеспячэння кнігамі, існаваў і рознічны гандаль. У гэтай справе ініцыятыва належала Беларускаму дзяржаўнаму выдавецтву і беларускаму прадстаўніцтву агенцтва “Сувязь” — праўда, апошняе рапаўсюджвала ў асноўным газеты. Белдзяржвыдавецтва на тэрыторыі рэспублікі адчыніла 25 раённых і 11 акруговых аддзяленняў, спрабавала стварыць сетку агентаў з аграномаў, настаўнікаў, урачоў. А з работнікамі хат-чытальняў планавалася заключыць індывідуальныя дамовы аб распаўсюджванні літаратуры на камісійных пачатках. Хаця працэнт камісійных быў даволі высокі — 12%, людзі вельмі неахвотна згаджаліся падпісаць пагадненні. Наогул, рэалізацыя кніг індывідуальным пакупнікам ішла слаба, таму што, як пісаў адзін з агентаў, “насельніцтва з сялян, якія да ўсяго, дзе трэба плаціць грошы, ставяцца адмоўна”.

Безумоўна, такую пазіцыю вяскоўцаў можна зразумець. Яны адчувалі патрэбу перш за ўсё ў практычных рэчах: адрыўных календарых, п’есах ды спеўніках для самадзейнасці, нават падавалі заяўкі на брашуру “Самаробны радыёпрыёмнік”, а ім прапаноўвалі зусім іншае. Напрыклад, на складзе г.Рагачова зберагаліся для вёскі наступныя кніжкі: серыя “Хата-чытальня”, Канстытуцыя БССР, серыя “Ленінская бібліятэчка”, падручнік палітграматы, серыя “Сялянская бібліятэчка” і другія. Прычым трэба адзначыць, што літаратура трапляла на вёску не так лёгка. Спіс кніг трэба было спачатку ўдакладніць з АПА райкама партыі, а толькі потым прадаваць. Як бачым, галоўным было ўлічыць інтарэсы дзяржаўнай палітыкі, затым можна пацікавіцца і патрэбамі сялянскай масы.

Нельга абмінуць і пытанне аб распаўсюджванні газет, таму што яны гэтак жа, як і кнігі, а мабыць, і яшчэ лепш павінны былі служыць выкананню важных палітычных і асветніцкіх задач. У рэспубліцы ў першай палове 20-х гадоў выходзіла 9 газет: 2 — на рускай, 3 — на беларускай, 2 — на польскай і 2 — на яўрэйскай мовах. У тагачасных газетах друкавалася шмат карысных для вёскі матэрыялаў: аб навуковых метадах вядзення гаспадаркі, аб новых культурах, аб асноўных накірунках савецкай палітыкі, кааперацыі, меліярацыі і многа-многа другіх. Выходзіў спецыяльны сельскагаспадарчы часопіс “Плуг”. А XIII з’езд РКП (б) вылучыў лозунг: “На 10 двароў — 1 газета”, але на Беларусі ён быў выкананы толькі на адну трэцюю: на 34 гаспадаркі 1 газета, ці на 1 тыс. чалавек — 6,3. Распаўсюджваліся газеты праз сельскіх карэспандэнтаў. На пачатку 1925 г. гэтай справай займаўся да 80-ці чалавек. За работу яны атрымлівалі адзін экзэмпляр і 10% ад выручкі (пры наяўнасці 10 падпісчыкаў). Шырока практыкавалася і калектыўная выписка газет. Напрыклад, у тым жа 1925 г. калектыўна выпісаліся 9482 экзэмпляры, а індывідуальна — 1812.

Трэба адзначыць, што культасветустановы забяспечваліся газетамі і часопісамі цэнтралізавана, праз вышэйстаячыя арганізацыі. Напрыклад, для ўсіх хат-чытальняў і народных дамоў з 1 лютага 1925 г. выпісаліся часопісы “Деревенский театр” і “Деревенский самоучитель”. Мінскі акруговы палітасвет у сувязі з гэтым спадзяваўся, што часопісы будуць выкарыстаны для “арганізацыі гурткоў самаадукацыі і наладжвання здаровага і карыснага адпачынку бядняцкіх і сярдняцкіх мас”. Праз некаторы час ужо акруговая бібліятэка паслала запыты аб якасці часопіса “Деревенский театр” і мэтазгоднасці на яго далейшай падпісці, адначасова паведамляючы, што выпісала для хат-чытальняў часопіс “Изба-читальня”.

З 1925 г. галоўную ролю ў гандлі кнігай, ці, як тады гаварылі, у прасоўванні кнігі ў сялянскую масу, пачало адыгрываць акцыянернае таварыства “Кніга — вёсцы”.

Беларускае аддзяленне, створанае сумесна Дзяржвыдавецтвам і Наркаматам сувязі, распачало дзейнасць з верасня 1925 г. У Мінску знаходзіліся цэнтральная кантора і база, якія забяспечвалі літаратурай 5 гарадскіх кіёскаў і 278 агенцтваў па ўсёй рэспубліцы. Кожны агент шукаў памочнікаў сярод паштальёнаў, настаўнікаў, аграномаў, камсамольцаў, работнікаў хат-чытальняў, у кіёсках агенцтва прадаваліся неабходныя селяніну дробязі і кнігі па рознай тэматыцы, напрыклад: Зайцаў “Важныя рашэнні партыі аб сялянскай гаспадарцы”, Нікуліхін “Палітыка партыі ў вёсцы”, Чанаў “Чым і як лепш летам карміць кароў”, Здорык “Лес і сялянская гаспадарка”, Папоў “Перасяленні на новыя землі” і шмат другіх. На складзе таварыства ў 1926 г. захоўваліся кнігі 47 найменняў па палітычных пытаннях, 54 — па сельскай гаспадарцы, 64 віды партрэтаў кіраўнікоў партыі і працы, піянерскія і камсамольскія значкі. Широка быў прадстаўлены раздзел мастацкай літаратуры: І.Арлоў “Бабскія справы”, М.Някрасаў “Смерць селяніна”, І.Тургенеў “Муму”, “Прыгонная”, Дж.Лондан “Сіла моцных”, “На свабоду”, М.Шолахаў “Дзвумужняя”, О.Генры “Жанчына”, А.Чэхаў “Бабы”, Дз.Бедны “Мужыцкі клад”, усяго 52 найменні. Былі на складзе і беларускія кнігі — падручнікі, напісаныя Я.Лёсікам, А.Смолічам, Ул.Ігнатоўскім, М.Гарэцкім.

Але, як сведчаць матэрыялы па абследаванні дзейнасці таварыства, найбольш папулярнымі былі мастацкая і дзіцячая літаратура, кнігі па садоўніцтве, пчалярстве, спеўнікі і календары, асабліва на рускай мове. За 1927 г. іх было прададзена на 18 тыс.руб., а на беларускай — удвая менш. Палітычная і навукова-папулярная літаратура попытам не карысталася. Наогул за першы год дзейнасці таварыства прадалі кніг усяго на 26700 руб., за другі — на 44700 руб. Былі кіёскі, у якіх на працягу месяца ніхто на купіў ніводнай кніжкі.

Цікавыя звесткі змяшчаюцца ў статыстычнай справаздачы аб продажы кніг у сёлах Беларусі. Усяго прапаноўваліся 429 найменняў кніг, з іх па 116 не прададзена ні адной. У ліку іх: Юзэфовіч “Яравая пшаніца”, Халецкі “Селькор Іваноў”,

Хрушчоў “Самавучыцель шыцця абутку”, “Сялянскія сельскагаспадарчыя пабудовы”. Праўда, апошняя кніжка вельмі дарагая, 1 рубель 75 капеек, а астатнія танныя, па 10-12 кап. Але, мабыць, справа не толькі ў цане, таму што зусім не разышлася брашурка цаню ў 6 кап. “Як арганізаваць суд над самагоншчыкам”. Многа кніг, якіх прададзена па 1-3 экзemplяры. Сярод тых, якія больш-менш разышліся, наступныя: “Параскева пятніца”, “Пугачоў”, Шолахаў “Алёшкава сэрца”, Фердынандаў “Развядзенне курэй”, Фурманаў “Чапаеў”, Цітоў “Даходнае пчалярства”. Карысталіся попытам брашуры Пасадава “Метрычныя меры”, а найбольш папулярнымі былі творы Дз.Беднага.

З выкладзенага вынікае, што некаторыя кніжкі сяляне купіць не маглі з-за іх кошту, другія купляць не хацелі, таму што не задавальнялі не толькі іх змест, але, мабыць, і якасць. Зацікаўленыя арганізацыі актыўна абмяркоўвалі праблему выдання таннай папулярнай, дзіцячай, сялянскай літаратуры з каляровымі вокладкамі, малюнкамі. Ставілася пытанне аб перакладзе кніг з рускай на беларускую мову, таму што з развіццём працэсу беларусізацыі попыт на беларускамоўную літаратуру павялічваўся. На патрэбы вёскі павінны былі працаваць некалькі выдавецтваў, таму што адно ўжо не спраўлялася.

Здавалася, рабілася ўсё магчымае, каб кніга, а з ёю і асвета прыйшлі ў вёску: да сярэдзіны 20-х гадоў канчаткова аформілася структура культурна-асветных устаноў, якая ўключала і бібліятэкі, наладзілася праца выдавецтваў, было створана акцыянернае таварыства для кніжнага гандлю. На вёсцы з’явілася вельмі многа разнастайнай літаратуры, якая паступала па розных накірунках. Аднак ні эканамічныя, ні сацыяльна-псіхалагічныя абставіны не спрыялі таму, каб бібліятэка і кніга занялі належнае месца ў культурным жыцці вёскі. Мабыць, галоўнае было ў тым, што савецкая ўлада вырашыла выхаваць вёску ў новым, савецкім накірунку. Замест развіцця асветы ў рэчышчы агульначалавечых, гуманістычных,

хрысціянскіх традыцый пачалі насаджацца ідэі класавай барацьбы, адданасці партыі і савецкай уладзе. Таму вёску захліснула хваля новай нізкакаснай, прымітыўнай літаратуры. Аднак адсутнічалі нават самыя элементарныя ўмовы для яе прапаганды, нягледзячы на шматлікія рацённі вышэйстаячых органаў.

Яшчэ адна прычына была ў адсутнасці кваліфікаваных кадраў, а разам з гэтым — умення і жадання развіваць бібліятэчную справу. Не спрыяў пашырэнню кнігі сацыяльна-эканамічны стан вёскі, таму што якраз у гэты час вырашаліся жыццёва важныя для сялянства пытанні, адказу на якія не маглі даць ні культасветустановы, ні кнігі, ні тыя, хто іх распаўсюджаў. Аднак у 20-я гады была закладзена сістэма палітычнага і культурнага асветніцтва, у якой адна з галоўных роляў адводзілася бібліятэкам і кнігам.

*Саломка А.І., дацэнт, Беларускі
універсітэт культуры*

3 ГІСТОРЫІ ВЫДАННЯ МЕМУАРНАЙ КНІГІ НА БЕЛАРУСІ (1918—1990 гг.)

Узмацненне цікавасці да мінулага Беларусі, неабходнасць шырокіх абагульненняў, якія б грунтаваліся на ўсебаковым аналізе гістарычных падзей, патрабуе своечасовага выдання разнастайных паводле зместу гістарычных крыніц. Адною з іх з'яўляюцца мемуары.

У Беларусі ў даследуемы час асобныя выданні мемуараў сталі выходзіць з 1918 г. Гэта былі ўспаміны пра падзеі канца XIX—пач. XX ст., рэвалюцыі 1917 г., пра палітычных і дзяржаўных дзеячаў. У 2-й палове 20-х—пачатку 30-х гг. тэматыка ўспамінаў пашыраецца за кошт твораў пра Чырвоную гвардыю, падзеі грамадзянскай вайны і замежнай інтэрвенцыі,